

יום שני, כב' אדר א', שנת התשס"ג ליצירה, בשי"ד לשטרות

עלון מס' ו. הרמב"ם ויהדות תימן

עד המאה ה-16 קיבלו עליהם כל מחוזות תימן לנהוג על-פי פסקיו של הרמב"ם, והתפללו בנוסח אחד. בניגוד ליהודי תימן, הרבה קהילות ספרדיות שבתחילה נהגו לפסוק כהרמב"ם אח"כ עברו לפסוק כהרא"ש, ועם הופעת השו"ע נהגו לפסוק כשו"ע.

אחרי המאה ה-16, עקב חדירת השו"ע, סידורי-ספרד המודפסים וספרי קבלה חדרו הרבה מנהגים משאר התפוצות ליהדות תימן. למרות הכל נשאר הרמב"ם בתואר מרא-דאתרא, וברוב הדברים הלכו על פיו.

על מיקומו של הרמב"ם בחיי יהודי תימן יעידו חכמי ישראל בכל הזמנים:

1. "וכל היום הוגים בתורת משה" ("אגרת תימן", אגרות הרמב"ם, מהדורת מארי עמי טו-טז).
 2. "והינני מעיד לפני רבותי שמים וארץ, כי שמעתי ממגידי אמת שבכל ארצות מלכות **תימן**, קהילות רבות עוסקים בתורה ובמצות לשמן, והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש, בחייכון וביומכון ובחיי דרבנא משה בן מימון, אשר האיר עיניהם בתורה, העמידן בקרן אורה, לבטל מהן גזרות קשות וכבוד המס, כי היו כטיט חוצות מרמס" (כתבי רמב"ן, א', עמי שמא).
 3. "קהילות גדולות ורבות מישראל ... וכולם מגדולים ועד קטנים בקיאים בהרמב"ם, כי אינם עוסקים אלא בו" ("אגרת רבי עובדיה מברטנורא, אגרות א"י, א' יערי, עמ' 140).
 4. "שהדבר ידוע שבארץ ישראל ומצרים ו**תימן** קבלו את הרמב"ם לרבן, וכל העם הולכים לאורו ואחריו דברו לא ישנו" (החיד"א, ב"מחזיק ברכה" אר"ח סי' לח סק"א).
 5. "שאנו מקובלים מגאוני מצרים ומחכמי המערב, שכל הקהלות מסוף המערב ומצרים ובבל וארם צובה ופרס ו**תימן**, כולם קבלו עליהם להתנהג עפ"י דברי הרמב"ם, על פיו יחנו ועל פיו יסעו, ובמקום שקבלו עליהם הוראת פוסק שהוא מרא דאתרא, הוקבעו דבריו עליהם חובה כאילו הם הלכה למשה מסיני שאין בה מחלוקת כלל, ואפילו היו רבים החולקים עליו. והזו מדבריו אפילו מקולא לחומרא הרי הוא כאילו זו מדברי תורה, ומזלזל בכבוד רבם שלימדס תורה" (רבי יעקב פראגיי בשו"ת מהרי"ף סי' נט וסי' סא).
 6. "שידוע שבכל ארץ **תימן** קיבלו עליהם דברי הרמב"ם ז"ל בכל דיני התורה כמשה מפי הגבורה (הרב חיים שבתי מגדולי חכמי שאלוניקי במאה ה-16 בשו"ת מהרח"ש, אה"ע סי' ב דף פה).
 7. "דע דארץ המערב ומצרים וארץ **תימן** אחריה דהרמב"ם הוא, וזה גלוי ומפורסם בספרים ובפי כל. וכי השכ"ג סי' קכ"ח דגם ארץ המערב אתריא דרביי הב"י. ולמדתי מהשכ"ג בהגהת הטור דאם יש מחלוקת באיזה דין בין הרמב"ם ורביי **דנהיגין** כהרמב"ם אפי' באתריא דהב"י, ובשאר מלי דלא פליג הרמב"ם או שלא נזכר בדבריו ונזכר הב"י **נהיגין** כהב"י אף דשאר פוסקים פליגי עליה ע"ש. **וזה דבר מוסכם גם מהסברא בידנו קודם ראותי דברי השכ"ג דוק**" (מהרי"ץ, שו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' רנא, ראה גם ח"ב סי' קפ עמי רא, ובחיי"ג סי' י וסי' ע).
- המהרי"ץ מכנה את הרמב"ם כמאריה דאתרא כחמש עשרה פעמים, ואילו את מרן רק פעם אחת בלבד ורק לצידו של רבנו, וכך לשונו: "דארץ התימן אתריה

¹ עיין היטב במאמרו של פרופ' י.ז. כהנא, "הפולמוס סביב קביעת ההכרעה כרמב"ם", נתפרסם בספרו, מחקרים בספרות התשובות, ירושלים תשל"ג.

- דהרמב"ם והריק"א" (שו"ת "פעולת צדיק ח"א [סי' עי] ס"ט, עמ' נו. ראה דבריו המאלפים של די"ר משה גברא, "חכמי ישראל שבת-ימן- מהרי"ץ", בפרק ו, "שיטתו בהלכה", עמ' 143-157).
8. "אחרי שהיו קדמונינו ז"ל בכל עניניהם עפ"י חיבור הרמב"ם ז"ל" (הרב דוד משרקי, הקדמה ל"שתילי זיתים").
9. "וא"כ גם בנדון דידן דהמאורע הוא בערי **תימן** שנגררים אחרי הרמב"ם דאתריה דמר הוא וכל נוסח תפילותיהם ע"פ הרמב"ם וברוב הדינים פוסקים כוותיה" (הרב יעקב שאול אלישר, סוף המאה ה-יט, שו"ת מעשה איש, אבן העזר, סי' יב).
10. "מנהגי אבותינו נוחי הנפש זצ"ל הבנויים על טהרת דברי התלמוד הקדוש וע"פ הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל ושאר גאונים, ובמקצת מהן ע"פ מר"ן הש"ע... (תשובת חכמי בית-דין צנעא בנוגד לאפית מצות בחול-המועד פסח בשנת תרע (1910) בספר "צהר לחשיפת גנזי תימן", יהודה לוי נחום, עמ' רעג).
11. "וכבר הודענו כללא דמלתא כי רוב המנהגים בארצות פזורינו ב**תימן** על פי הרמב"ם ולפעמים באיזה פרטים על פי הש"ע" (תשובת חכמי בית-דין צנעא לרב אברהם יצחק הכהן קוק בשנת תרע"ו (1911), "מסע לתימן", שי' יבניאלי עמ' 196-199).
12. "במקומינו זה אנו נהיגי כהרמב"ם דהוא מרא דאתרין. זולת **המוני עם שאינם בקיאים בדין זה וכיוצא, שנוהגים כדעת השתילי זיתים**" (הרב אברהם אלנדאף, בשו"ת זכרונות איש, הנקרא ענף חיים חלק ב' סימן ל').
13. "מתחילת האלף השישי, היה רוב לימודם בארבעת חיבורי הרמב"ם ז"ל... שמו כל חשקם ללמוד בחיבורו הגדול (ה"י"ד החזקה) בהיותו כולל כל דיני התורה בלשון צח וסודר ישר. רוב הלומדים משכו עצמם מהעיון בשאר ספרים ובחרו בלכותיו הפסוקות וקצרות" (הרב עמרם קורח, "סערת תימן" עמ' קא, ראה גם צט).
14. "כגון בגלילות **תימן** שקבלו עליהם הוראות הרמב"ם ז"ל" (שו"ת דברי שלום חכמים, הרב שלום יצחק הלוי עמ' כז, וראה שם עמ' קפד).

* * *

אע"פ שבכל הזמנים הגיע לתימן ספרים מכל מקצועות היהדות מחכמי ישראל שבשאר הגלויות, בכל זאת עדת תימן היו אדוקים לפסיקותיו של הרמב"ם. נמצא בתימן כתב-יד של "שאלות ותשובות לריטב"א", **מהמאה ה-14**. כתב-יד יחיד בעולם שנשתמר באוצרות גנזיו של רבי יחיא קאפח, וכן שאלות ותשובות של הראב"י-אב"ד, הראב"ד, רבנו תם נכדו של רש"י, רבי יוסף אבן מיגאש ועוד, כולם חכמי ישראל מחוץ לתימן שספריהם הגיע לתימן קרוב לזמנם, לא הכריעו אחריהם בפסיקותם. אותם דוגמאות בודדות ואלפי ציטוטים ומובאות מחבוריהם של חכמי תימן בכל הדורות יוכיחו.

לדוגמא, ר' דוד בן ישע הלוי אלחמדי שחי במאה ה-15, מזכיר את הטור (או"ח הלכות ראש חודש סימן תכ"ח) בחיבורו על הלכות קידוש החודש לרמב"ם, בזה הלשון: "ומצאנו בספר אשר נקרא אורח חיים, אמר בלשון זה על הקביעות..."².

* * *

רוב הדברים **בעיקרי המחשבה, בהלכה ובתפילה** של יהודי תימן הקדומים (מלפני בואו של הרמב"ם) נמצאו **תואמים** לדרכו של הרמב"ם, ולא שפשוו צורה ולבשו צורה עם הופעתו.

²כ"כ הרב אהרון קאפח, בחוברת "גדולי רבני תימן", עמ' 38, הערה 17. וראה עלון "לקראת שבת", אהרון קאפח, פרשת מטות-מסעי, שנה ה', גליון מס' 43(243), עמודה שלישית.

בעיקרי המחשבה היהודית

חכמי תימן הראשונים היו נתונים רובם ככולם בידי הלך הרוח והמחשבה הפילוסופית.

וכך כותב הגר"י קאפח:

"ידוע שההתעסקות בפילוסופיה התפשטה בין חלקי היהדות שוכני ארצות האיסלם במידה רבה יותר מאשר חלקי היהדות שוכני הארצות הנצריות. הסיבה, שהמוסלמים עסקו הרבה בפילוסופיה מכיון שאינה נוגדת את עיקרי דתם, בו בזמן שהנוצרים לא יכלו לעסוק בה מפני שההגיון הפילוסופי נוגדים ועוקרים את יסודות אמונתם. לכן גם יהודי תימן כשאר יהודי העולם המוסלמי עסקו הרבה בפילוסופיה, וכל שבילי הפילוסופיה היהודית, המוסלמית והיונית היו נהירים להם היטב, כפי שיש לראות גם מספר "גן השכלים" שמחברו ר' נתנאל [בירב פיומי] אביו של ר' יעקב ראש רבני תימן אשר שלח אליו הרמב"ם את איגרתו הידועה "אגרת תימן".

בהגיע ספרי הרמב"ם לתימן ראו חכמי תימן שהם מהולים במדה גדושה ברעיונות פילוסופיים ופרקי מחשבה רבים משוקעים בהם, הרגישו שהנה יש כאן "אחד משלנו", כאן יש לפני מי לשפוך את שיחם בכל השטחים לרבות שטחי המדע והמחשבה, בו בזמן שאצל שאר חכמי ישראל הוצרכו חכמי תימן להצטמצם בבעיות הלכתיות בלבד. "כתבים ב', הרמב"ם וגולת תימן עמ' 676. ראה גם הקדמה לאגרת תחית-המתים, עמ' 12. ראה גם כתבים א', שער שלישי, דברי ראשונים: מחשבת ישראל בתימן, עמוד 131-132, 213-216, 342-341, 322-321, 216. כתבים ב', הרמב"ם וגולת תימן, עמודים 675-676. כתבים ג' עמודים 1260-1262.

רוב הספרות שחכמי תימן הותירו לנו עוסקים בעיני מחשבה ולא בעיני הלכה (כ"כ הגר"י קאפח, כתבים ב', הוראת התלמוד בתימן, סוף עמ' 949).

בהלכה

כתב מהרי"ץ ב"מגילת תימן":

"ויהי כאשר הגיעו ויקראו בו, ויראו כי כמוהו לא היה מן העולם הלכות פסוקות בלשון צח וקצר, כולל כל התורה, המצוות הנוהגות והבלתי נוהגות. **ויבדקו בקונטרסיהם מחכמיהם, וראו כי הדבר באו בנידון בקונטרסים**, אל מה שביאר וזיקק הרמב"ם בספריו, ויקבלוהו עליהם לרב ולשר ולקצין לעשות בדבריו בכל עניניו כמושה מפי הגבורה" נתפרסם ע"י דוד סלימאן דוד ששון, הצופה לחכמת ישראל, שנה שביעית, התרפ"ג, עמ' 10. ראה דברי הרב סעדיה בן יהודה מנצורה (המאה ה-19) בספרו "הגלות והגאולה" (עמ' 130-132), והרב אברהם אלנדאף (המאה ה-19) ב"ענף חיים" (עמ' קסד), ודברי מארי בכתבים ב', "קשרי יהדות תימן עם מרכזי היהדות", עמ' 822. כ"כ גם מארי ב"מבוא ל"הרי"ף למסכת חולין" עם פרוש לאחד מחכמי תימן הקדומים, עמ' 9-10.

בתפילה

כתב מהרי"ץ בתשובותיו פעולת צדיק, ח"א עמ' מא:

"וזה מנהג קדמונים דקדמונים כמעט מימי הבית כמקובל בידינו שכל מנהגותינו **בעיני התפלות** מימי בית ראשון, ולזה תמצא בכל יופיו הדרו ונעמו של מנהג זה קלסיה אביר ישראל הרמב"ם וכו'".

התכאליל הקדומים ביותר שנמצאו בעולם הן מהמאה ה-14 ואלך, ולא נמצאו תכאליל יותר קדומים מהם. כך מעיד ד"ר משה גברא שבדק כ-550 תכאליל קדומים³.

כתב וערך:

תמיר בן מאיר לזון

חזון-איש 6

ראש-העין

³ ראה לתולדות זרם השאמי בתימן, הרב רצון ערוסי, בתוך הספר "צהר לחשיפת גנזי תימן", עמ' שמה-שמוז.